

zadi köntösben jelentkeznek is, az elmúlt évtizedek önkényesen elfolytott, valójában megoldatlan kérdéseinek felszínre törése áll fenn. Ugyancsak ebben a vonatkozásban nem elégséges globálisan említeni a kisebbségi kérdést, hanem azt is körül kell határolni, tulajdonképpen ki ki ellen lép fel, hiszen az ún. nemzeti államok megteremtésének szándéka eleve ütközik a kisebbségi jogokkal, s ha történetesen a jelenlegi magyar kormány érdekükben szót emel, akkor az nem említhető egy lapon Nagy-Románia vagy Nagy-Szerbia gondolatával (154. p.) A kötet hiányosságai közé tartozik továbbá, hogy a konfliktusközpontok között nem látta meg a délszláv háborúskodást, Németország újraegyesítésének gyors bekövetkezését és az európai integrációra vélhető kihatásait sem „tervezte be”, éppúgy mint a szovjet veszély megszűntének dezintegráló hatását. Az egyoldalúság gyanúja nem kerülhető meg abban a vonatkozásban, hogy érvei alátámasztására jobbára baloldali liberális szerzőket idéz, ellenben még egyoldalúbbá válik, amikor a helyzetelemzésre vonatkozóan csupán a társadalomtudományok művelőire utal. A kritikus észrevételeket talán azzal lehetne lezárni, hogy a fokozatos elbizonytalanodást éreztető két utolsó esszé helyett talán nem ártott volna, ha 1992. „paradigmája” helyett parabolikusan rajzolta volna meg a *Baudelaire-től* kölcsönzött metaforával a „bomlás virágai”-tól eltérően annak kontúráit, vázolta volna fel tényleges vagy feltételezhető okait (pl. volt ellenzéki szolidaritás szétesése).

Annak ellenére, hogy Miszlivetz bizonyos jelenségeket nem vélt felfedezni, vagy éppenséggel elemzésükre nem vállalkozott, kötete három szempontból figyelemreméltó: 1. bizonyos meglátásai óvatosságuk, kiegyensúlyozottságuk mellett példaértékűek olyannyira, hogy napjaink gyakorlata egyenesben bizonyítja helyességüket. 2. Kortársi feljegyzései forrásul kínálkoznak a történelmi változások jövő tudományos feldolgozásához. 3. Legnagyobb érdeme pedig minden bizonnyal abban állapítható meg, hogy vizsgálódásainak közép-európai keretet adott, kiegészítve a nyugatról jövő befolyásolás kritikus jegyzésével.

Miszlivetz Ferenc: A lehetséges határainak újrafogalmazása. Nacionalizmus és civil társadalom Kelet-Közép-Európában 1989 előtt és után. Pesti Szalon Könyvkiadó és Savaria University Press, Budapest-Szombathely, 1993. 230 p.

DEÁK ERNŐ

A „Jelcin-dosszié” és ami hiányzott belőle

Méltán váltott ki nagy érdeklődést az év elején közzétett „Jelcin-dosszié” és a vele szinte egyidejűleg megjelent „Hiányzó lapok 1956 történetéből”. Ami egy-két éve még elképzelhetetlen lett volna: az orosz elnök maga adta át az '56-os szovjet katonai intervenció legfontosabb dokumentumait, s ezzel zöld utat nyitott a kutatásnak ebben az egészen addig szigorúan titkos témakörben. Hiszen még a reformokat megindító Gorbacsov-éra sem volt képes igazán revideálni a korábbi szovjet álláspontot.

Csak nemrég „titoktalanították” azt a párthatározatot, amellyel a Központi Bizottság 1990 novemberében engedélyt adott három saját munkatársának, hogy „megismerkedhessenek a KB irattárának azon anyagaival, melyek a szovjet csapatok magyarországi bevetésének elhatározásával és az 1956-os magyarországi krízis más aspektusaival kapcsolatosak” – no nem azért, hogy feltárják az igazságot, hanem hogy „megfelelő választ” adhassanak a magyar parlamentnek az intervenció elítélésére vonatkozó kérésére, ami láthatólag még akkor is felháborította az orosz pártvezetést. Belátva, hogy a ki-

gyűjtött dokumentumok nem alkalmasak a magyar kérés elutasításának indoklására – ad acta tettek ezeket, és csak az 1991-es nyári puccs után ismertethette – saját elhatározásából, önkényesen – az egyik munkatárs (*V. Muszatov*) cikkeiben a dokumentumok egy részét.

A Jelcin-vezetés megszilárdulása után, amikor felmérték a levéltárak helyzetét, és nem kellett már attól tartani, hogy a titkos iratok egy részének lába kél, valóban fordulat történt a levéltári kutatás terén, gyors ütemben folyik az elmúlt 75 év iratanyagának átvizsgálása és deklasszifikálása ("titoktalanítása"). Nemrég nálunk járt az orosz levéltárak kormánybiztosa, megállapodást kötött a magyar vonatkozású dokumentumok kutatásáról, és azt ígérte: nem tesznek többé különbséget orosz és külföldi kutató között. Még ha így lesz is, sok nehézséget kell leküzdenünk, de az előrehaladás biztatónak látszik.

Mikor Jelcin átadta az utasítására összegyűjtött dokumentumokat *Göncz Árpádnak*, az 56-os Intézet engedélyt nyert a teljes anyag magyar nyelvű kiadására, és ezt igen gyorsan, jó fordítással és megfelelő jegyzeteléssel, névmutatóval, a tudományos publikálás szabályai szerint meg is tette, a Századvég Kiadó és az orosz nyelvű xerox-másolatokat őrző Széchényi Könyvtár segítségével.

A „Jelcin-dossziét” a szerkesztők lényegében időrendben csoportosítva három fejezetre osztották. Az első, „Vihar előtt – a forradalom előtti magyarországi helyzet szovjet szemmel” – mindössze 7 dokumentumot tartalmaz. *Andropov* budapesti követ 1956. április 29-i jelentését, melyben egyebek között közli: *Rákosi* kénytelen volt beleegyezni, hogy visszavegyék a legfelső pártvezetésbe (PB) Révait és *Kádárt*, főleg az utóbbi engedmény a *Nagy Imre* körül tömörülő „jobboldali és demagóg elemeknek”. Április és október között csupán egy-két, mindenesetre hasonló szellemű *Andropov*-jelentést ismerünk meg a kötetből. *Rákosi* leváltása után maga *Szerov*, a KGB elnöke foglalja össze budapesti ügymökhálózatának jelentéseit. Van ezek között olyan korrekt közlés, hogy „*Gerő* kinevezése félmegoldás”, „*Gerő* hatalma nem tart egy évnél tovább...”. *Ember Mária*, fiatal újságíró *Szerov* emberének jelenlétében mondhatta: „Ha mi, Petőfi-körösök vagyunk a mai márciusi ifjak, akkor *Nagy Imre* a mi új *Kossuth Lajosunk*.” De van olyan célzatos „értésülése” is *Szerov*nak, miszerint „*Nagy Imre* közölte hűveivel, hogy *Kádár János* majd megmondja neki, mikor kell színre lépnie”. Pedig Pesten minden tájékozottabb ember tudta: kettejük között októberig semmi kapcsolat nem volt.

Érdekes *Vorosilov* beszámolója budapesti látogatásáról, melyben az agg marsall leírja beszélgetését a leváltást váró *Rákosival*.

Terjedelmesebb és fontos dokumentumokat közöl „A forradalom és a szovjet beavatkozás” című fejezet. Ezek közül is kiemelném az október 24-én Budapestre küldött trojka: *Mikoján*, *Szuszlov* és *Szerov* jelentéseit október 24-től 29-ig. Ezek a jelentések őszinték, éppen ezért kiviláglik belőlük, mennyire nem értették a szovjet vezetők a magyarországi helyzetet és problémákat, s azt, hogy a magyar nép a szovjet hadsereg távozását kívánja elsősorban, nem is akarták megérteni. Megdöbbenéssel fogadták, mikor a nem sokkal előbb még csapaterítéseket kérő *Nagy Imre* október 25-én nyilvánosan is bejelentette: tárgyalásokat kíván indítani „a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról”, mintha ez *Nagy Imrének* valami hirtelen támadt személyes ötlete lett volna. Október 28-ig minden jelentésük végkicsengése: „a magyar elvtársak urai a helyzetnek”.

E jelentések tükrében azonban azt is látnunk kell: a magyar kommunista vezetők sem értették eléggé szovjet elvtársaikat. Ha igaz lett volna – ami magyar kortársak visszaemlékezéseiben máig tartja magát – hogy *Mikoján Nagy Imrével* folytatott utolsó tárgyalásain beleegyezett a csapatkivonásba és a semlegességbe, akkor nem kellett volna hinni neki. Hiszen jelentéseiből nem az derül ki, hogy ilyen készsége vagy felhatalmazása lett volna. Az októberi napokból közölt 5 *Andropov*-jelentés sem mutat ilyen szándékra, *Nagy Imre* ilyen követeléseit *Andropov* félreérthetetlenül gúnyos tónusban jelenti tovább Moszkvának.

Csalódást okoz az olvasónak a magyarországi helyzetről szóló 3 SZKP-határozat: ezek formálisak, és ki sem derül belőlük, voltaképpen mit határoztak. *Zsukov* marsall 10 napijelentése a november negyedik második szovjet intervencióról fontos, de csak a legfőbb adatokat tartalmazza.

A dokumentumok összegyűjtésében részt vett moszkvai levéltárosok és történészek látva, hogy Jelcin az általuk produkált anyagnak csak egy részét adja át Göncz Árpádnak, önállósították magukat, gyorsan megszerkesztettek egy kiegészítő kötetet, melynek publikálásáról végül a Móra Kiadóval egyeztek meg. A kötet jegyzetelése bizonyára jobb lett volna, ha több az idejük és a korszakot jobban ismerő szakértőkkel konzultálhatnak, de így is értékes kiegészítése a Jelcin-kötetnek (némi, érthető átfedéssel). Így a „Hiányzó lapokban” közlik Zsukov október 24-i jelentését, mely részletesen ismerteti a 23-án este 11-re riadóztatott szovjet egységek 24-én délig folytatott műveleteit, erejét stb.

A „Hiányzó lapok” közli Andropov néhány további jelentését 1956 június és november között, Szuszlov és Mikoján jelentéseit 1956. júniusi, illetve júliusi budapesti útjukról, melyek Rákosi megerősítését, majd, ellenkezőleg, leváltását célozták. Szuszlov volt az első szovjet vezető, aki érdemben tárgyal Kádárral és megnyugtatta kollégáit: Andropovék averziója Kádárral szemben megalapozatlan, „kéltelkedem abban, hogy kedvezőtlenül viszonyulna a Szovjetunióhoz”. A Jelcin-kötet 2. fejezetét is kiegészíti a „Hiányzó lapok”.

A Jelcin-kötet legterjedelmesebb, harmadik fejezetének (Forradalom után – a Nagy Imre-ügy) tárgya a november 4. utáni konszolidáció és megtorlás, továbbá az ENSZ-ben és a jugoszláv kormánnyal folytatott diplomáciai viták. Nehéz eldönteni, mi a legfontosabb ebben a gazdag anyagban. Számomra – a megtorlás aktái mellett – új fényt vetett az események sötét hátterére az a néhány irat, mely a szovjet (és magyar) pártvezetés elutasító álláspontját tükrözi a Parasztpárt (*Bibó*) és a szociáldemokrata párt (*Kéthly*) politikai kompromisszum-javaslataira.

Néhány dokumentum az '56 végén juttatott szovjet segélyekről közöl kimutatást. A szovjet értelmiség egy részének eredménytelen kísérleteit – hogy a történetnek szebb képet adjanak – tükrözi Ilja Ehrenburg javaslata. Kevesen tudták, hogy november 4. után heteken át több szovjet pártvezető tartózkodott Magyarországon (*Malenkov*, Szuszlov, *Arisztov*, Szerov). Az ő jelentéseikből mindkét kötet közöl néhányat: ezek sok mindent elmondanak az események hátteréről, a Hruscsov- és Kádár-vezetés viszonyának alakulásáról, az utóbbi mozgásterének határaitól.

Kevesbé fontos, de annál visszataszítóbb az a csokor, melyet a kötet a Moszkvába menekített Rákosi–Gerő-féle vezetés tagjainak a szovjet vezetéshez '56 novemberétől intézett hosszadalmas leveleiből közöl. Felajánlások ezek: ők sokkal megbízhatóbbak lennének a rendcsinálásra, mint a Kádár-kormány, amely „az állandó engedmények politikájával magának a népi demokráciának a létét veszélyezteti”.

Több irat foglalkozik a Nagy Imre-per előkészítésével. Ezek lényeges kérdéseket tisztáznak, bár távolról sem világítanak meg mindent, így a szovjet és magyar vezetés felelősségének megoszlását a már 1957 nyarán, tehát hosszú hónapokkal a per előtt elhatározott ítéletekben. Annyi bizonyos: ezek kiszabásában a bíróság csupán formális végrehajtó szerepet játszott. A tárgyalás időpontját is, az ítéleteket is politikai döntés határozta meg.

Igyekeztem az olvasó, az iskola számára legfontosabb újdonságokat kiemelni. A korszak kutatója, a szakértők részére ezen túl is sokat ad a két kötet – diplomáciai folyamatokról, a szereplő politikusok magatartásának pontosításához. Egy kérdésben perdöntő Andropov 1956. október 28-i jelentésének – dátuma. Ekkor küldi el Moszkvába a Hegedűs volt miniszterelnök (és nem Nagy Imre!) által október 24-re antedatált segítségkérést. A kérés tehát olyan időpontban érkezett Moszkvába, amikor a „segítség” már megadott, és a működő magyar kormány egészen mást kért. Az igazi segítségkérés, úgy látszik, csak telefonon történt, Gerő és Hruscsov október 23-i beszélgetésén. Ezt Hruscsov egy értekezleten mondta el, melyet 24-én Moszkvában több párt képviselőjével tartott. Ennek jegyzőkönyve azonban nem szerepel a kötetekben – a róla szóló csehszlovák feljegyzést Prágából tudtuk megszerezni (megjelent az 56-os Intézet 1992-es évkönyvében).

A „Jelcin-dosszié.” Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Göncz Árpád előszavával, Litván György bevezetésével. Századvég Kiadó – 56-os Intézet, Budapest, 1993. 242. p.

Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP levéltárából. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Vjacseszláv Szereda, Alekszandr Sztikalin. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993. 327. p.